

Marta Verginella

## SLOVENSKE MEJE IN PREGRADE

### Uvod

**V**sodobnem svetu bi meje morale označevati točke robnih prostorov, delovišč državljanstva in civilizacije, vse pogostejše pa delujejo kot kraji sporov, ločevanja in izključevanja. Kot ugotavljata italijanski politični teoretik Sando Mezzadra in ameriški kulturolog B. Neilson, meje niso namenjene zgolj zaustavljanju ali oviranju globalnega prehajanja ljudi, denarja in stvari, temveč so se prelevile v temeljna orodja njihovega artikuliranja. Kljub občasnim poskusom njihovega brisanja označujejo točke, kjer se neha robno ozemlje, do katerega imajo države lastniško pravico in na katerem izvajajo različne oblike nadzora, od davčnega do policijskega. Za korenitejše brisanje državnih meja sta namreč potrebna zasuk v pogledu in prelom v mentaliteti in tako ne le v političnem, temveč tudi epistemološkem oziru.

Poimenovanje meje, ki navaja samo eno, »našo« stran, pogosto prevladuje med besedili zgodovinopisne provenience, podobno tudi v političnem javnem diskurzu. Že površen pregled zadetkov, povezanih s slovensko italijansko mejo na medmrežnih brskalnikih, pokaže, da omenjanje, denimo, italijanske »vzhodne« meje in slovenske »zahodne« meje ni mišljeno zgolj v geografskem smislu. Raba obeh oznak ima veliko opraviti z narodnimi čustvi, saj zmore

priklicati v zavest idejo o izgubljenem oziroma некоč že pridobljenem in posedovanem ozemlju. Besedni zvezi sta politično in nacionalno konotirani, povezani s samim pojmovanjem narodnega telesa in njegovo preteklostjo, asocirata na obrambno linijo ali pas, v katerem je potrebno zaščititi lastne narodne interese pred sosedovimi.

V tem oziru je pomenljiva sprememba v italijanskem naslovu knjige nemškega zgodovinarja Rolfa Wörsdorferja, ki je leta 2009 izšla pri ugledni bolonjski založbi Il Mulino. Nemški izvirnik iz leta 2004 je bralstvo nagovoril z italijansko jugoslovansko obmejnostjo, v italijanskem prevodu pa se je zgodil izbris v korist enoznačnosti. Italijanski naslov knjige *Il confine orientale*, tj. Vzhodna meja) privilegira italijansko stran meje, le v podnaslovu se omenja poleg Italije tudi Jugoslavijo, namreč *Italia e Jugoslavia dal 1915 al 1955*, tj. Italija in Jugoslavija od 1915 do 1955. Uredniška neskladnost z avtorjevim hotenjem in njegovim zavzemanjem za pluralno zgodovino severnojadranskega prostora, ki je v knjigi vseskozi prisotna, se založbi očitno ni zdela problematična. Če bi šlo za prevajalsko nerodnost, bi spremembo naslova zlahka prezrli, ker pa gre za simptomatično izbiro, povsem dosledno s čedalje pogostejše uporabljeno zgodovinopisno nomenklaturo, ki jo je opaziti tudi v drugih obmejnih kontekstih, se ob njej velja pomuditi.

Primer nekorektnega zgodovinopisnega imenoslovja je zanimiv indic širšega kulturnega stanja, v katerem se tudi intelektualno bolj ozaveščenim krogom zdi povsem legitimno in smiselno promovirati enoznačno reprezentacijo meje in z njo obmejnega prostora, in to v času ukinjanja notranjih državnih mej znotraj Evropske unije. Reprezentacija meje, ki drugega zamolčuje, ustvarja po mnenju katalonskega zgodovinarja Josepa Fontani predpogoj njegovega izključevanja. A če za etnocentrično naravnano skupnost velja, da ni sposobna opaziti, »da so onstran limesa drugi svetovi, druge kulture pa celo znanost in tehnologija«, potem lahko podobno trdimo tudi za raziskovalce, ki sebe razumejo kot iskrene zagovornike obmejnega znanstvenega sodelovanja, v resnici pa ne zmorejo ali pa nočejo preseči etnocentričnih drž.

V nekorektnem imenoslovju, ki kaže na slabo prikrite težave z drugostjo, sta najprej vidna nevednost in avtoreferenčnost, a tudi zavezanost intelektualni tradiciji, ki narodno pripadnost razume kot sinonim kulturne pripadnosti, nacionalno mejo pa kot ločnico, ki pripadnike enega naroda tudi kulturno

ločuje od drugega. Gre za intelektualne in akademske držę, ki niso nikoli zares osvojile principov kulturnega relativizma, niti se niso spopadle s tistim globinskim kritiĉnim pretresom, ki ga utemeljujejo postkolonialne študije.

## I.

### Slovenski mejniki in mejařtvo

Skrivoma prestavljen mejni kamen, ki ga sosed nosi kot posmrtno breme v baladi *Mejnik* Antona Ařkerca, predstavlja enega od slovenskih toposov meje in v marsikaterem pogledu tudi razumevanja mejařtva. Ařkerc je v njej ubesedil prigodo o nezakoniti prekoraĉitvi posestne loĉnice, ki je bila v kmeĉki druŹbi nemalokrat predmet sporov, pogosto pa tudi vzrok medsosedskih prerekanj in medsrenjskih prepirov. Ob srednjeveřkem izsuřevanju moĉvirij in krĉenju gozdov je prilařĉanje in zamejevanje zemlje pogosto sproŹalo nesoglasja med gospodstvi in fuŹinarji. Spori med podloŹniki in gospodo so se vrstili ob delitvi hub in naseljevanju v gozdnih krĉevinah vse do konca *ancien r gime*. Prepиров ni manjkalo tudi ob izmeri zemlje, ki je bila v kolektivni lasti. Kot pojasnjuje geograf Milan Bufon, ki se je sistematiĉno poglobil v temo mej in mejnosti, ima vsak odprt geografski prostor svojega »gospodarja« in doloĉanje njegovih »meja« praviloma trĉi ob interese lastnikov sosednjih posesti.

Skozi zgodovino so se meje drŹavnih tvorb oblikovale kot rezultat institucionalnega in politiĉnega razmejevanja, funkcionalnega izvajanja suverene oblasti oziroma lastninske pravice, ki si jo je drŹava lastila nad ozemljem in njegovim prebivalstvom. Toda ne le drŹava, vsaka institucionalna entiteta, naj bo to katastrska ali upravna obĉina, civilna ali ekleziastiĉna enota, ima svoj teritorialni obseg in zato tudi potrebuje razmejitev, da se postavi na zemljevid.

V slovenskem imaginariju je meja povezana z idejo ali bolj Źeljo po dobrem sosedstvu, ki jo paradigmatsko izraŹa Preřernova *Zdravljica*, pesem, ki je leta 1990 s prvo in sedmo kitico postala slovenska drŹavna himna. Ostati na svojem pragu ali znotraj svoje ograde je v slovenskem kmeĉkem okolju pomenilo skrbeti za svojo posest in spořtovati tujo lastnino, predvsem pa se izogniti nadlogam, ki jih prisvajanje tujega kot etiĉno zavrŹno dejanje sproŹi bodisi v obliki dolgotrajnih sporov bodisi neskonĉnega pravdanja. Priljubljenost slovenskega ljudskega reka »Naj sosedu crkne krava« govori tudi o tem, da

je dobro sosodstvo prej slovenski kolektivni fantom kot realnost, a to ne le zaradi prepirljive vsakdanjosti, zapletenih in zato tudi težavnih medsosedskih in sorodstvenih lastniških odnosov, temveč tudi zaradi spreminjajočih se političnih entitet in državnih meja, ki so skozi zgodovino zaznamovale slovenski prostor.

V izredno prehodnem geografskem prostoru, v katerem se je odvijala slovenska zgodovina, so se politične meje le izjemoma prekrivale z naravnimi ločnicami. Prej so nastale kot rezultat dolgotrajnih zgodovinskih procesov kot pa naravne konfiguracije, a tudi kratkotrajnih razmerij moči, vojnih spopadov in diplomatskih dogovarjanj.

Skozi stoletja so si ozemlje današnje Republike Slovenije lastile kneževine, vojvodine, cesarstva, kraljevine in federacija. Na njem so se geopolitične zamejitve postavljale, odpravljale, premikale in spreminjale z vzpostavljanjem in odmiranjem posamičnih državnih tvorb. Z njihovim spreminjanjem so se modificirale tudi politične, etnične, upravne, verske, kulturne in jezikovne pripadnosti. O obstoju nekdanjih mejnih črt, njihovem vzdrževanju, a tudi opuščanju in brisanju še danes pričajo mejni kamni, ki so se na slovenskem ozemlju ohranili skozi čas. Za nekaterimi razmejitvami je ostala le še pisna sled v diplomatskih aktih in uradnih listinah, za drugimi so izginile skoraj vse sledi, tako da jih izredno težko lociramo.

Boj za slovenske meje, ki so tudi meje današnje Republike Slovenije, se je v 20. stoletju odvijal na pogorišču dveh svetovnih vojn. Po razpadu habsburške monarhije so se odprla vprašanja državne razmejitve med avstrijsko in jugoslovansko državo na Koroškem, med italijansko kraljevino in Državo SHS oz. Kraljevino SHS na Primorskem in med Madžarsko in jugoslovansko državo v Prekmurju.

Po koncu druge svetovne vojne je bilo nerazrešeno vprašanje določitve jugoslovansko-italijanske meje in skoraj desetletje predmet mednarodnega spora ter dolgotrajnih diplomatskih pogajanj, ki so se zaključili z Londonskim memorandumom leta 1954, v vseh formalnih vidikih pa se dokončno razrešili šele leta 1975 s podpisom Osimskih sporazumov. Z razpadom Federativne socialistične republike Jugoslavije in osamosvojitvijo Slovenije se je leta 1991 začel proces slovensko-hrvaškega razmejevanja, ki se nadaljuje tudi po vstopu Hrvaške v EU in dobra tri desetletja obnavlja slovensko kolektivno travmo, povezano z rušenjem starih in postavljanjem novih mej.

V ograjevanju lastnega ozemlja se je Slovenija pokazala še posebno dejavna, ko je leta 2015 postavila žično ograjo na meji s Hrvaško, a tudi spomladi leta 2020, ko je spet zgradila maloobmejne prehode z Italijo. Če je bil v prvem primeru cilj preprečiti dohod pribežnikov in beguncev iz azijskih in afriških držav, je bila v drugem ključna namera zaustavitev prestopa potencialno kužnih posameznikov in posameznic iz sosednje Italije, kjer se je novi koronavirus smrtonosno širil predvsem v Lombardiji in Benečiji, v veliko manjši meri pa v sosednji Furlaniji-Juljski krajini.

Država praviloma z mejnim režimom določa, katere kategorije ljudi lahko nemoteno prestopajo mejo, katerim pa je zakonit način prehoda onemogočen. A utrjevanje ali mehčanje geopolitičnih mej nista odvisna le od političnih in gospodarskih interesov političnih središč. Zanju si lahko prizadevajo tudi obmejne periferije in na njih živče mejaške skupnosti, ki oviranja gibanja ljudi in blaga na mejnih končnicah ne razumejo nujno enovito. Kot pojasnjuje Julie Mostov, meje niso le institucije nadzora, so tudi kraji diskriminacije, območja zadrževanja in preverjanja identitete. Do nedavnega je veljalo, da je možnost prestopanja državnih meja v razvitem in demokratičnem svetu po eni strani neodtujljiva človekova pravica, po drugi strani pa samoumevna posledica vse večje socialne in gospodarske pretočnosti globaliziranega sveta. Zato je bilo tudi mehčanje slovenske meje in drugih vzhodnoevropskih meja držav, ki so do leta 1989 pripadale sovjetskemu bloku, od devetdesetih let prejšnjega stoletja razumljeno kot pomembna etapa v procesu demokratizacije, ki se odvija v prid državljanov in državljanek, ki uživajo ugodnosti evropskega združevanja. V zadnjem desetletju je brisanju meja znotraj Evropske unije sledilo zaostrovanje mejnih režimov navzven, kajti, kot ugotavlja francoski filozof Etienne Balibar, globaliziran svet potrebuje meje, s pomočjo katerih »porazdeljuje bogastvo in revščino po ločenih teritorialnih območjih (in do neke mere tudi zdravje in bolezen, kar pa povzroča tehnično bolj zapletene probleme)«.

Ob pandemiji novega koronavirusa marca 2020 je Slovenija, tako kot večina evropskih držav, zaprla svoje državne meje in strogo omejila prihod tujcev in tujk, kar je upravičila z namero zaščititi zdravje svojega prebivalstva. Sosledje odpiranja in zapiranja meje pa je pokazalo, da je bilo izvrševanje ukrepov za zamejevanje širjenja novega koronavirusa, ki so jih predlagale strokovne zdravstvene organizacije, manj pomembno kot politične računice in interesi.

## II.

## Filologija meje in določanje okončin

V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* je beseda meja obrazložena kot črta, ki razmejuje posest ali ozemlje, naravne krajine, upravne in politične enote, bodisi pokrajine bodisi dežele in države. Izvor same besede je povezan z latinskim izrazom *finis, terminus*, ki je podobno kot staroslovanska beseda *mežda* pomenil konec posesti, živo mejo ali cesto med dvema posestvoma. Zaradi semantične večznačnosti izraza lahko z isto besedo označujemo tudi širši prostor ob ločnici, to je območje prehoda, za katerega sicer v slovenščini nimamo izraza, ki ga poznata na primer francoščina (*frontier*) in italijanščina (*frontiera*). Tudi narečen izraz *konfin*, v rabi predvsem na Primorskem ter izpeljan iz italijanske besede *confine*, označuje le konec posesti. Na Krasu in v Istri je to kamniti zid, zgrajen iz kamnja, odstranjenega z njive. V ostalih predelih Slovenije prevladujeta živa meja in lesena ograja, lahko pa tudi kamen, mejnik, imenovan tudi omejek, obmejek, mejišče. Gre za sinonime, ki imajo isti besedni koren in označujejo omejitve oziroma ograditev prostora z začetki v prazgodovini, ki so se nadaljevali z antično kvadratno razdelitvijo polja, v frankovski dobi pa z delitvijo na hube. Sočasno s prisvajanjem in udomačevanjem sveta se je vzpostavljala družbeni red, v širšem pomenu pa zamejeval življenjski prostor, ki je vzpostavljala tujstvo in določal drugost.

V antični Grčiji je legitimiranje lastne identitete pomenilo opredelitev drugega, tujca, ki je živel onkraj meje, *hórosa*, oziroma barbara, tj. človeka, ki ni znal grško ali je jecljal. Grški mitološki svet je sicer poznal tudi zaščitnika meje Hermesa, medtem ko je Merkur v rimski mitologiji spodbujal njen prestop.

V antiki in v srednjem veku meja ni bila samo črta, bila je širši mejni prostor, ki je s svojim habitusom mejnosti zaznamoval ljudi, ki so ga naseljevali. Vzdrževanje meje ni neogibno sovpadalo z militarizacijo obmejne družbe, kar je v novoveškem obdobju postalo značilno za območja, kot sta bili denimo Vojna krajina in Beneška Slovenija. V Nadiških in Terskih dolinah je lokalno prebivalstvo, ki je bilo od leta 1445 pa do leta 1797 zadolženo za obrambo Beneške republike, še prej Oglejskega patriarhata, uživalo določene bonitete, predvsem upravno avtonomijo.

Mapiranje in razvrščanje krajine je tudi simbolne narave, kar pomeni, da so pri razmejevanju poleg materialnih označevalcev na delu tudi nematerialni

dejavniki. Ob geopolitičnih, vidnih mejah se pogosto oblikujejo kulturne meje, ki so velikokrat izraz bolj miselnih kot jezikovnih preprek. Po norveškem antropologu Frideriku Barthu se slednje pojavljajo še posebej v okoljih, kjer je kulturna različnost najmanjša in, kot ugotavlja Irena Šumi, »interakcija med skupinami določa mejnosti v kulturnih repertoarjih – oz. v predstavah o njih in socialni akciji, ki temelji v teh ideacijah (etničnost), oboje pa se prav z interakcijo tudi obnavlja in ohranja, ne pa razgublja; mejnost označujejo zaznave različnosti v kulturi, pri čemer se tako kulturni repertoar, ideacije o njem kot tudi njegove reprezentacije v procesih mejnosti nenehno spreminjajo«.

Da je mejnost stvar zavesti, ki se hrani z vzdrževanjem kulturnih razlik in političnih napetosti, je razvidno tudi iz procesov slovensko-hrvaškega razmejevanja po osamosvojitvi Slovenije v krajih ob Kolpi. »Šele ko mejnosti obravnavamo kot zadeve zavesti in ne le kot stvari 'institucionalnega diktata', jih lahko vidimo kot veliko bolj amorfne, veliko bolj dvoumne, kot smo jih sicer.« Terensko delo, ki ga je opravila antropologinja Duška Knežević, je pokazalo, da je hrvaško kajkavščino izredno težko ločiti od slovenskega narečja, saj je Kolpa prej politična kot pa jezikovna ločnica. Za obuditev nevidnih mej, ki praviloma ne sovpadajo z vidnimi in označenimi državnimi mejami, so ob koncu 20. stoletja marsikje v Evropi poskrbela regionalistična gibanja, katerih cilj je sprememba državnih meja: »Raba pojma nevidne meje praviloma problematizira ali spodbija legitimnost in 'resničnost' državne meje. Regionalistom, nacionalistom in vsem drugim, ki spodbijajo legitimnost državne meje, pomeni nevidna meja tisto edino pravo mejo, ki bi ji morala državna meja slediti, v resnici pa je zaradi višjih in tujih političnih interesov zabrisana, prikrita, zamolčevana.«

### III.

## Naravnost meje

Ideja meje kot naravne pregrade se je pojavljala že v srednjem in novem veku, a šele od 18. stoletja naprej se je začelo uveljavljati prepričanje, da so naravne ovire odlični obrambni mejniki in da mora določanje mej političnih entitet ob naravnih danosti upoštevati tudi vojaško strateške zahteve. Ko je geograf Anton Melik leta 1935 poskušal geografsko zaobjeti Slovenijo, se je spraševal, kaj uvrstiti v pregledni opis in česa ne. Med drugim je ugotovil, da se mejne črte

med alpskim in dinarskim svetom na slovenskih tleh ne da potegniti na osnovi tektonskih in orografskih značilnosti in zato ne gre pripisovati prevelikega pomena »določanju linearne meje med obema velikima sistemoma«. Primerneje se mu je zdelo govoriti o mejnem pasu in prehodnem predelu. Ločnice, ki so jih nekateri njegovi kolegi potegnili od Gorice do Tolmina, čez Idrijo na Vrhniko in Ljubljano, od Čedadu in Cerknega do Škofje Loke, so bile po njegovem problematične. Ob tem velja ugotoviti, da je bil slovenski geograf skeptičen do »prirodnih« mej prav v času, ko je zahodna diplomacija na pariški mirovni konferenci prisegala na njihovo primernost. Nasprotoval je diplomatski pobudi, ki si je prizadevala, da bi Karavanke, ki so razmejevale koroško in kranjsko deželo, postale tudi razmejitveno gorovje med Avstrijo in Kraljevino SHS. Izid plebiscita, ki je bil izpeljan 10. oktobra 1920 in s katerim je bila izkazana večinska naklonjenost prebivalstva za pridružitve Avstriji, je preprečil, da bi bil del Celovške kotline priključen Jugoslaviji. Razmejitvena črta potegnjena na Karavankah se je obdržala vse do njene ukinitve v času Tretjega rajha. V vojnem času je sicer karavansko gorovje zaradi težke dosegljivosti postalo povezišče in zatočišče koroškega, tako slovenskega kot avstrijskega odporniškega gibanja. Po koncu druge svetovne vojne je osemdeset kilometrov dolga alpska veriga ponovno postala državna ločnica, kar je še danes.

Medtem ko je Anton Melik ostal odločen zagovornik narodne meje, ki je bila po njegovem najbolj primeren in pravičen nagib v razmejitvi, neprimerno močnejši od »tako imenovane prirodne meje«, ki jo oblikujejo pogorja, reke, morja, so teze o prirodni meji kot edino primerni razmejitveni obliki na vzhodu Italije zagovarjali italijanski geografi in zgodovinarji, ki so podpirali razširitev italijanskega vzhodnega ozemlja vse do Triglava in Snežnika ter Dinarskega gorovja. Melik se ni motil, ko je v njihovih argumentacijah prepoznal nagib strateškega značaja in zavojevalna stremjenja, ki jih je Italija kazala do slovenskega ozemlja in na sploh do Balkana. Uresničila jih je z okupacijo Ljubljanske pokrajine, Dalmacije, Črne gore in Kosova.

## IV.

### Zgodovinske meje

Poznoantične regionalne meje so se na slovenskem ozemlju ohranjale tudi po koncu 5. stoletja, ko je bil še dejaven Dioklecijanov večvrstni obrambni



sistem. Konstantin, ki si je prizadeval preprečiti preboj obmejnega rimskega vojnega območja iz vzhoda, ga je po letu 323 okrepil. Del dvojnega zalednega pasu je bila obrambna črta, ki je bila oblikovana na zahodu in jugu Panonije in je poleg Siscia (Siska) vključevala Caput Basensis v Posavju. S prihodom Langobardov v Posavje in Podravje se je začela ločitev srednjega in vzhodnega slovenskega ozemlja od rimske državnosti. Kljub temu pa sta bili škofiji v Emoni in Celeji še naprej podrejeni Ogleju. Primerjava poznoantičnih političnih mej s cerkvenimi pokaže, da pogosto niso sovpadale, kar je značilno tudi za poznejša obdobja, ko se škofijska ozemlja niso ujemale z deželnimi in državnimi entitetami.

V zgodovinopisju obstajajo določena nesoglasja glede pripadnosti Bele krajine zagrebški škofiji v 12. stoletju, a nejasna ostaja tudi srednjeveška meja Kranjske na območju zgornje doline Kolpe in Čabranke, kjer so se v 14. stoletju vrstili spori med ortenburškim kočevskim gospodstvom in frankopanskim.

Lep primer neujemanja cerkvenih in političnoupornih meja je lavantinska škofija, ki je ob koncu 18. stoletja poleg koroškega ozemlja zajemala tudi spodnji del Štajerske. Proces širjenja in krčenja je značilen tudi za tržaško škofijo, ki se je leta 1828 raztegnila v Istro in pridobila območje, ki je dotlej pripadalo novigrajski škofiji. Kljub korenitim geopolitičnim spremembam, ki so sledile koncu druge svetovne vojne v Istri, je v svoji tržaško-koprski različici ostala nespremenjena vse do leta 1977, ko je papež Pavel VI. obnovil staro koprsko škofijo in jo določil znotraj jugoslovanskih meja. V njej je združil celotno ozemlje dotedanje Apostolske administrature za slovensko Primorje, meje tržaške škofije pa zožil na tržaško ozemlje, ki je pripadalo Italiji.

Če se povrnemo v 6. in 8. stoletje, ugotovimo, da je niz obmejnih utrdb na stiku Furlanske nižine s predalpskim gričevjem ter hribovjem in s kraškimi planotami, katerih namen je bil zapirati prehod iz alpskih ter dinarskih dolin, določil slovansko-romansko mejo. Zgodovinar Peter Štih ugotavlja, da je »vzhodna meja Italije« od avgustejske dobe do najnovejšega časa potekala tako, »da je enkrat večji, drugič manjši del slovenskega ozemlja spadal k zahodni sosedu«. Zaradi njegove prehodnosti je imela vlogo bodisi ločnice bodisi stičišča. Z zamejitvijo slovanskega prodiranja in naseljevanja se je v utrdila v času tudi jezikovna ločnica, ki se je vlekla od soteske pod Mužacem v okoliš Pušje vasi (Venezia), pa čez kraje Humin (Gemoni),

Rtin (Artegna), Neme (Nimis) in Čedad, pa Ipplis, Krmin (Cormons) in Farra pri Gradiški ter okolice Štivana pri Devinu.

Med slovenskimi in italijanskimi geografi, zgodovinarji, jezikoslovci obstaja konsenz glede razmejitvene vloge langobardskega limesa. Utrjena obrambna linija, ki je izkoristila topografijo krajine in je s svojimi *castra* in *castella* zapirala izhode rečnih dolin iz gorskega oboda v furlansko ravnino ter kontrolirala cestno omrežje, je nedvomno prispevala k stabilnosti slovensko-romanske lingvistične meje. Anton Melik piše o njej kot o najbolj stanovitnemu delu slovenske narodne meje, saj naj bi potekala »dandanes v glavnem pravitkamaj, kjer je nastala pred več kot 1300 leti ob doselitvi.« K njeni stabilnosti je po mnenju zgodovinarja Boga Grafenauerja prispevala tudi tristo let ustaljena meja med Benetkami in habsburško Goriško.

V Istri je bila slovansko-romanska meja manj razločna, ker se ni prekrivala s politično. Slovani, ki so se naselili v Istri, na delu Krasa in na območju, ki je segalo do Snežnika, so bili pod bizantinsko oblastjo, tisti pa, ki so se nastanili v Vipavski in Soški dolini, pod langobardsko oblastjo, pod katero so sodili tudi furlanski Slovani in Slovani v Kanalski dolini. Istra, ki je bila do leta 788 pod bizantinsko oblastjo, je ohranila teritorialno strukturo mest (*civitates*) in kaštelov (*castella*) iz rimskih časov, ki je v poznejših stoletjih določala tudi mejo med podeželjem in mestom. Slednja je v očeh promotorjev italijanskega iredentizma sovpadala z ločnico med italijansko urbanostjo in civilizacijo na eni strani ter slovanskim podeželjem in njegovo zaostalostjo na drugi, ne glede na dejansko večjezičnost in večetničnost prebivalstva. Generacije italijanskih izobražencev ne le v Istri in Dalmaciji, temveč tudi v drugih predelih avstrijskega Primorja, so v primerjavah med mestom in podeželjem prepoznavale radikalno dihotomijo med italijansko civilizacijo ter slovansko prvobitnostjo in barbarstvom.

Dihotomična paradigma je postala sestavni del nacionalističnega diskurza, ki se je v avstrijskem Primorju in Dalmaciji uveljavljal od šestdesetih in še posebej sedemdesetih let 19. stoletja naprej sočasno z modernizacijo avstrijske politične sfere ter pridobitvijo individualnih političnih svoboščin in nacionalnih pravic. V njem so bile etnične skupine istovetene z ozemljem in družbenogospodarsko stvarnostjo: Slovani s podeželjem, Italijani z mesti. In to kljub množičnemu priseljevanju podeželskega prebivalstva v mesta, ki je radikalno spreminjalo demografsko in socialno tkivo urbanih središč.

## V.

## Meja med mestom in podeželjem

V zgodovini, kot ugotavlja francoski zgodovinar Fernand Braudel, delitev dela med podeželjem in mestnimi središči ni nikoli dokončna, ker »ločnica brez konca in konca polzi v to ali ono smer«, kar pomeni, da jo mora zgodovinopisje nenehno opredeljevati. »Mesta in podeželje se namreč nikoli ne ločijo kot voda in olje: v istem trenutku gredo vsaksebi in obenem vštric, trgajo vezi in se znova povezujejo«. Da so obdobjem, ko so mesta urbanizirala podeželje, sledila obdobja, ko je podeželje ruraliziralo mesto, potrdi že krajši sprehod skozi obdobja evropske zgodovine od antike naprej. Ob zatonu rimskega cesarstva je podeželje postalo zavetišče za prebivalstvo, ki se je iz mest umikalo pred roparskimi vdori in čedalje bolj negotovimi življenjskimi razmerami v urbanih središčih. A vendar še tako obsežen proces ruralizacije, ki se je utelesil v fevdalizmu, ni povsem uničil antičnega mestnega tkiva. Že pred komunalnim razcvetom so posamezna mesta, še posebej na Apeninskem polotoku, postala zatočišče za odvečno podeželsko prebivalstvo.

Razvoj trgovine in obrtniških dejavnosti od 8. stoletja naprej je pripomogel k ponovni vzpostavitvi urbanega primata in municipalizma. Mestno obzidje, ki je meščane varovalo pred zunanjim svetom, je postalo materialna in simbolna ločnica med mestom in njegovo kmečko okolico. Znano je tudi, da so ga mestne oblasti po potrebi odmislele, ko so od okoliškega prebivalstva zahtevale, da se podredi mestu glede trgovine, prometa, predvsem pa davkov.

V italijanskem primeru je visoka stopnja urbanizacije močno pogojevala podeželsko gospodarstvo, a podobno se je dogajalo vsepovsod, kjer se je urbana mreža razvila do take mere, da je postala center deželnega gospodarskega sveta, torej tudi na Kranjskem, Štajerskem in v Istri. Čeprav je fevdalna zemljiška posest marsikje v Evropi vse do 18. stoletja uspešno branila svoje gospodarske privilegije, ji tudi v času starega režima ni uspelo zaustaviti demografske rasti in gospodarskega pomena urbanih naselbin. Na tleh starorežimske Evrope so se napetosti med mestom in podeželjem pojavljale vsakodnevno, najhujši konflikti pa so izbruhnili in se podaljševali v času gospodarskih in političnih kriz.

Da so se na prehodu iz srednjega veka v novi vek odnosi med meščani in podeželani zaostрили, pričajo poleg mestnih kronik in sodnih spisov tudi

ikonografski ter literarni viri. V evropskih različicah »satire o podeželanu«, ki je cvetela zlasti v 16. stoletju, kmet nastopa v vlogi neukega grobijana, ki so mu v razsvetljenem času pridani še atributi divjaka. A vendar pri novodobnem zaničevanju kmečkega prebivalstva, poudarjanju njegovega divjaštva in neizobraženosti, kot ugotavlja na francoskem primeru ameriški zgodovinar Eugen Weber, ni šlo le za prevzem tradicionalnih predsodkov, ki jih je mesto praviloma gojilo do svoje kmečke okolice. S procesom modernizacije se je uveljavljalo novo razumevanje kmečkega sveta: v političnem in kulturnem oziru so kmetje postali evropski *aborigenes*, predstavniki sveta »brez zgodovine«.

S pospešeno modernizacijo in radikalnim spreminjanjem gospodarskega zemljevida Evrope, ki ga je povzročila industrializacija, je mesto postalo center sveta in sinonim za civilizacijo. Podeželski okolici, ki je mestna središča zalagala s svojimi pridelki, je bil podeljen status neciviliziranega sveta. Ne le v velemestih, h katerim so se v 19. stoletju prištevale največje evropske prestolnice, predvsem Pariz in London, tudi v bolj provincialnih mestih, s katerimi je bila posejana habsburška monarhija, se je uveljavljalo prepričanje o nasprotujočih si in neskladnih stilih življenja med mestom in podeželjem, med naprednim in zaostalim svetom. Prvemu je načelovala racionalistično prežeta in kapitalistični logiki naklonjena elita, drugega pa sta držala v trdnem primežu religija in nevednost.

## VI.

### Nacionalne ali državne meje

Od antike naprej je bila zgodovina ljudstev in kraljestev tudi zgodovina njihovih meja. O njihovem oblikovanju in spreminjanju so pisali grški in rimski zgodovinarji. V poznejših obdobjih so dela polihistorjev nemalokrat podžigala napetosti med sosedi zaradi mejnih črt in pripravljala ugodna tla za vojne spopade. Redkeje so prispevala k brisanju in slabljenju mej. Z razvojem nacionalnih gibanj je zgodovinopisje prevzelo narodnoobrambno poslanstvo in zgodovinarji so se kot pisci nacionalnih genealogij pridružili »arhitektom nacije«, politikom, novinarjem, filologom, geografom ipd. Prispevali so zgodovinske dokaze o narodnem občestvu in njegovih mejah. Zlasti na večetničnih območjih, kjer so se narodne okončine zajedale v ozemlja sosedov, je bil njihov doprinos še posebej pomemben za dokazovanje

avtohtonosti in zgodovinskosti lastnega naroda, ki se je v mnogih primerih sprevrglo v potrjevanje tujosti in nezgodovinskosti drugega. Spremenljivost nacionalnega telesa, ki se je krčilo ali širilo glede na narodno gorečnost in mlačnost posameznikov in posameznic, je zahtevala njegovo nenehno vzdrževanje. V narodno kompetitivnih okoljih druge polovice 19. stoletja, kakršno je bilo tudi slovensko, je narodno profilirana zgodovinska pripoved postala politično sredstvo v rokah narodnih elit, uporabna za utrjevanje lastnih sil in odvzemanje domovinske pravice tistim, ki so jih pisci narodnih zgodovin razglasili za »prišleke«. Po Balibarju je nacionalizem »organska ideologija, ki ustreza nacionalni instituciji, ta pa temelji na formulaciji pravila izključevanja vidnih ali nevidnih ,mej', ki pa so vselej materializirane v zakonih in praksah.« Izključevanje je bistvo nacije, ki kot struktura »ustvarja diferenciacijo in jo tudi ohranja, se pravi zahteva, da jo branimo. Lahko bi rekli, da se forma nacija upira temu, da bi meje odpravili ali jih neskončno razširili. Meja je institucionalno sredstvo za ohranjanje pravila izključevanja oziroma za to, da ne popustimo glede tega, kako nujno je to pravilo.«

Določanje slovenskih nacionalnih meja je bilo rezultat kolektivnih predstav, a tudi zgodovinopisnega in geografskega dogovarjanja ter političnih odločitev. Peter Kozler je s svojim zemljevidom slovenskih dežel, ki ga je oblikoval v letih od 1848 do 1852, prispeval k določanju zunanjih mej slovenske narodne skupnosti tudi na večetničnih območjih, kjer je bilo prebivalstvo večjezično in o katerih se je tudi Matija Majar v svojem letaku *Kaj Slovenci terjamo* ni zelo natančno izjasnil.

V notranjeavstrijskih deželah, natančneje na Koroškem, Štajerskem in Kranjskem, je ob slovensko govorečem prebivalstvu prebivalo nemško govoreče, v primorskih in še posebej istrskih obalnih mestih je bilo večinsko prebivalstvo italijansko govoreče. Narodno mešana so bila območja ob Muri in Kolpi. Po prvi svetovni vojni so se v mejah jugoslovanske države na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem znašli pripadniki in pripadnice nemške manjšine, v Prekmurju pa madžarska manjšina. Primorska, Notranjska in Istra, ki jih je zasedla italijanska vojska, so z rapalsko pogodbo pripadle Kraljevini Italiji, čeprav so bile večinsko naseljene s slovenskim in hrvaškim prebivalstvom. Nova razmejitev je po maju 1945 odpravila z rapalsko mejo in po potegnitvi Morganove črte, ki je sporno ozemlje razdelila na dve okupacijski območji, tj. cono A in cono B, prepustila večino istrskega italijanskega prebivalstva v jugoslovanskih mejah.

Tako kot po prvi svetovni vojni, ko so se zaradi novih državnih meja izselili iz Julijske krajine Nemci, Slovenci in Hrvati, so bili po drugi v selitev prisiljeni istrski Italijani in tudi tisti, ki se niso strinjali z novimi jugoslovanskimi oblastmi. Nova državna meja med Italijo in Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo je še posebej boleče zarezala v življenje obmejnih skupnosti na Goriškem in v Posočju. Čeprav je po dogovorih, sprejetih na pariški konferenci februarja 1947, na nekaterih območjih sledila jezikovni meji, je na drugih presekala hiše, vrtove, prijateljstva in znanstva. Gorica je ostala brez svojega posoškega in vipavskega zaledja, zaledje pa brez svojega gravitacijskega urbanega centra. Ločili so se ljudje in kraji, prekinila so se socialna in gospodarska razmerja. Septembra 1947 je bodeča žica postavljena na trgu pred železniško postajo Bohinjske proge, v italijanščini Transalpine, ločevala kapitalistični svet od socialističnega, tržno ekonomijo od samouprave.

Drama ločevanja je bila podobna tisti, ki se je zgodila po prvi svetovni vojni na Koroškem in v Prekmurju, a vendar sta že leta 1949 sosednji državi poskrbeli za čezmejno prehajanje dvolastnikov, ki se je z videmskim sporazumom razširilo na celotno obmejno prebivalstvo. Podobno kot drugod v zahodni Evropi se je tudi obmejni prostor na italijansko-jugoslovanski meji, kot to velja za avstrijsko-jugoslovansko mejo, še posebej od šestdesetih let naprej začel spreminjati v območje sodelovanja in prehajanja. K rahljanju mejnega režima med Italijo in Jugoslavijo so bistveno prispevali osimski sporazumi leta 1975, leta 2004 pa je bil na področju železniške postaje Nove Gorice odstranjen tisti del mejne pregrade, ki je nastal zato, da bi Gorico ločeval od Nove Gorice.

## Literatura

- Balibar, Étienne, *Mi državljani Evrope? Meje, država, ljudstvo* (Ljubljana 2007).
- Bhabha, Homi K., DisemiNacija. Čas, naracija in robovi moderne nacije, *Zbornik postkolonialnih študij* (Ljubljana 2007) 249–87.
- Barberis, Corrado, *Le campagne italiane. Da Roma antica al Settecento* (Rim, Bari 1998).
- Bajec, Anton (ur.), *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2. knjiga (Ljubljana 1975).
- Barth, Frederik (ur.), *Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference* (Bergen, Oslo 1970).
- Baskar, Bojan, Regije in prečkanja »nevidnih« meja. Cesta iz Kotorja na Cetinje, *Hrvatsko-slovenske etnološke paralele* 12 (2012) 5–26.
- Braudel, Fernand, *Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV. –XVIII. Strukture vsakdanjega življenja: mogoče ali nemogoče, II. del* (Ljubljana 1988).

- Bufon, Milan, Sanguin, André – Louis, Geografija obmejnosti in raznolikost sodobnih političnih meja, *Geografski vestnik* 87/1 (2015) 9–22.
- Bufon, Milan, *Meje in obmejne skupnosti na Slovenskem* (Koper 2017).
- Finley, Moses I., *Antična ekonomija* (Ljubljana 1987).
- Fontana, Josef, *Evropa pred zrcalom* (Ljubljana 2003).
- Grafenauer, Bogo, Slovensko-romanska meja – ločnica in povezava, *Zgodovinski časopis* 41/1 (1987) 5–18.
- Lévi-Strauss, Claude, *Rasa in zgodovina; Totemizem danes* (Ljubljana 1994).
- Lotter, Friedrich, Bratož, Rajko, Castritus, Helmut, *Premiki ljudstev na območju Vzhodnih Alp in Srednjega Podonavja med antiko in srednjim vekom (375–600)* (Ljubljana 2005).
- Klemenčič, Marijan M., Regija in regionalna struktura Slovenije, *Dela* 23 (2005) 5–58.
- Kosi, Jernej, Slovenski nacionalni prostor na Ogrskem. Ustvarjanje zamisli o slovenski-hrvaški meji v dolgem srednjeevropskem 19. stoletju, *Ustvarjanje slovensko-hrvaške meje* (Ljubljana 2018) 29–46.
- Knežević Hočevar, Duška, *Družbena razmejevanja v dolini zgornje Kolpe. Domačinska zamišljanja nacije in lokalitete* (Ljubljana 1999).
- Melik, Anton, Slovenska Koroška, *Geografski vestnik* 20–21 (1948–1949) 3–30.
- Mostov, Julie, »Our womens «/» Their Womens«. *Symbolic Boundaries, Territorial Markers, and Violence in the Balkans* (1995).
- Pinto, Giuliani, Città e campagna, *Il medioevo dal crollo al trionfo, Storia dell'economia italiana, I.* (Torino 1990) 213–232.
- Polic, Marko idr., A cognitive map of Slovenia: perceptions of the regions, *International Journal of psychology*, 40, št. 1 (2005) 27–35.
- Sahlins, Peter, *Boundaries. The making of France and Spain in the Pyrenees* (Berkeley 1989) 27.
- Širok, Kaja, *Kaleidoskop goriške preteklosti. Zgodbe o spominu in pozabi* (Ljubljana 2012).
- Štih, Peter, *Ozemlje Slovenije v zgodnjem srednjem veku. Osnovne poteze zgodovinskega razvoja od začetka 6. do konca 9. stoletja* (Ljubljana 2001).
- Šumi, Irena, *Kultura, etničnost, mejnost. Konstrukcije različnosti v antropološki presoji* (Ljubljana 2000).
- Timeus, Fauro Ruggero, *Scritti politici. 1911–1915* (Trieste 1929).
- Vivanti, Corrado, Città e campagna, *Storia dell'economia italiana, L'età moderna: verso la crisi* (Torino 1991).
- Wolff, Larry, *Venice and the Slavs. The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment* (Stanford 2002).
- Weber, Eugen, *Da contadini a francesi. La modernizzazione della Francia rurale 1870–1914* (Il Mulino 1989).
- Wörsdörfer, Rolf, *Krisenherd Adria: 1915–1955. Konstruktion und Artikulation des Nationalen im italienisch-jugoslawischen Grenzraum* (Paderborn 2004).
- Wörsdörfer, Rolf, *Il confine orientale. Italia e Jugoslavia dal 1915 al 1955* (Bologna 2009).



Zajc, Marko, K zgodovini oblikovanja meje v Beli krajini, *Kronika* 58/3 (2010) 631–645.

Zajc, Marko, Ustvarjanje upravnih mej v Beli Krajini, *Ustvarjanje slovensko-hrvaške meje* (Ljubljana 2018) 15–28.

Zupančič, Jernej, Meja in obmejno prebivalstvo v luči čezmejnega sodelovanja. Primer Bele Krajine, *Rast XII/–4* (75–76) (2001) 357–366.

Zupančič, Jernej, Karavanke – od ločnice do stičišča Slovencev z obeh strani meje, *Dela* 13 (1999) 337–348.